

AMERIKA ADABIYOTIDA ANIMALISTIK HIKOYALAR BADIY TAHLILI

Qurbonova Nodira Roziqovna

Buxoro davlat universiteti filologiya fanlari falsafa doktori(f.f.f.d.)

Eshonqulova Nasiba Husniddin qizi

Buxoro davlat universiteti

Adabiyotshunoslik: ingliz adabiyoti mutaxassisligi II bosqich magistranti

n.h.eshonqulova@buxdu.uz

Annotatsiya: Maqolada amerika adabiyotida animalistik hikoyalar badiiyati Ernest Seton-Tompson hikoyalari misolida tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: animalistik adabiyot, badiiyat, Ernest Seton-Tompson, “Vinnipeg bo'risi”, “Badland Billi yoki g'olib bo'ri” va “Tito. O'tloq bo'risi tarixi”, hayvonlar bilan bog'liq hikoyalar.

Adabiyot paydo bo'lganidan beri hayvonlar haqidagi asarlar badiiy jarayonning ajralmas qismiga aylandi. Hayvonlar tasvirlarining ishlashi turli davrlarda turli janrlarda namoyon bo'ladi. Garchi adabiy animalistik janr ancha uzoq tarixga va mustahkam an'anaga ega bo'lsa-da, adabiy nashrlarda bu atama mavjud emas. “Katta ensiklopedik lug'at”da quyidagi ta'rif berilgan: “Animalistik janr (lotincha *hayvon* — *hayvon*) — rangtasvir, haykaltaroshlik, grafikadagi hayvonlar obrazidir. Animalistik janr o'zida tabiiy, ilmiy va badiiy tamoyillarni mujassam etgan”¹. Badiiy atamalar lug'atida bu atama quyidagicha izohlanadi: “Hayvonotchi, hayvonlar rassomi, hayvonlar haykaltaroshi, hayvonlar fotosuratchisi”. Animalism, animalistik janr *lot.* hayvon so'zidan olingan. Animalistik janr tasviriy san'at janri bo'lib, unda motiv hayvonlar obrazi hisoblanadi.

¹ Katta ensiklopedik lug'at. Ed. A.M. Proxorov. - M.: Sovet Entsiklopediyasi, 1993. – B.57.

Hayvonlar haqidagi adabiyotning tabiatshunoslik va badiiy tamoyillarning sintezi amalga oshiriladigan qismini hayvonshunoslik deb ataymiz. Xorijiy adabiy tanqidda “image of the animal” (so’zma-so’z “hayvon tasviri”) atamasi mavjud bo’lib, uning aniq analogi mahalliy kontseptual apparatda yo’q. Bu atama adabiy asardagi hayvonlar dunyosining turli xil hayvonlar bilan bog’liq metaforalar, taqqoslashlar, hayvonlarning tasviri, ular haqida eslatmalarni aks ettirishni anglatadi. Adabiy tanqidda “animalizm” atamasi endigina ilmiy muomalaga kira boshladi, bizningcha, bu uning juda erkin qo’llanishi va talqin qilinishini aks ettiradi.

Amerika fauna olami to’g’risida qisqa hikoyalar yozish sohasidagi eng muhim yozuvchilardan biri, albatta, Ernest Seton-Tompsondir. Seton-Tompson o’zining “The Ten Commandments in The Animal World” (1923) (“Hayvonlar dunyosidagi o’n amr”) va hayvonlar haqidagi realistik hikoyalaridan tashkil topgan “Wild Animals I have known” (1898) (“Men bilgan yovvoyi hayvonlar”) to’plami bilan dunyoga tanilgan. Yozuvchi hikoyalarda hayvonlar hayoti va ularning psixologiyasiga nisbatan o’z ilmiy hamda badiiy qarashlarini tasvirlaydi.

Seton-Tompson qalamiga mansub “Lobo, The King of Currumpaw”² o’zbek kitobxoniga esa Tog’ay Murod tarjimasida qisqagina “Lobo” nomi ostida tanish bo’lgan hikoyada ham obrazlarning o’ziga xos xususiyatlari tabiat tasvirlari bilan uyg’unlikda badiiy talqin etilgani ko’zga tashlanadi.

“Bo’rilar har doim mening rasmlarimning eng sevimli mavzusi bo’lgan”³,– deb tan oladi yozuvchi. Darhaqiqat, u bo’rilarni juda yaxshi ko’rardi. U bo’rilarga to’rtta yirik hikoyalarni bag’ishladi: “Lobo” (muallifning sevimli bo’risi), “Vinnipeg bo’ri”, “Badland Billi yoki g’olib bo’ri” va “Tito. O’tloq bo’risi tarixi”. Hikoyalarning har biri chizmalar va rasmlarning mutanosibliigi bilan boy tasvirlangan.

1890-yilda Tompson Parij hayvonot bog’iga tashrifi chog’ida uning e’tiborini bo’rilardan biri - katta, chiroyli hayvon jalb qildi va u “Uxlayotgan bo’ri” rasmini chizdi.

² Ernest Seton-Tompson “Wild animals I have known” – New York City: Tufts CL nashriyoti. 1913. 15-b.

³ Ernest Seton-Tompson “Wild animals I have known” – New York City: Tufts CL nashriyoti. 1913. 6-b.

U Parijning Buyuk san'at salonida taqdim etildi. Rasm qabul qilindi. Bir kuni, salonda o'z ishining yonida turib, muallif tasodifiy tashrif buyuruvchidan Fransiyaning janubiy chegarasi yaqinidagi Pireney tog'larida bo'rilar tanho kulbada yashovchi ovchini qanday qilib parchalab tashlagani haqidagi hikoyani eshitdi. Seton-Tompson ushbu bo'rilar ovlash mavzusida rasm chizishni rejalashtirdi. Keyinchalik rasmni ovni yaxshi ko'radigan va bo'rilar haqida ko'p biladigan AQSh prezidenti Teodor Ruzvelt ko'rganida, u shunday dedi: *“Men hech qachon bo'rilar bu qadar chiroyli tasvirlangan rasmni ko'rmaganman!”*⁴ Ko'p o'tmay, uning iltimosiga binoan, Seton rasmning markaziy qismidan nusxa oladi, keyinchalik Teodor Ruzvelt galereyasiga joylashtiriladi va bu Setonning mashhur sevimli hayvoni Lobo bo'risining portreti edi.

Badiiy adabiyotda bir necha asrlar davomida turli davrlarda va turli xalqlardagi bo'rining qiyofasi bir necha bor o'zgardi. Bo'ri yovuz va xiyonatkor hisoblanar edi, xususan, “Qizil qalpoqcha” haqidagi ertakda uning bu qiyofasi dunyo xalqlari nazariga tushdi. Yoki, aksincha, u bolalarni qutqardi: qadimgi Rim afsonasida aka-uka Romul va Rem – Rim asoschilarini ona bo'ri qutqargan va o'z suti bilan boqib, ulg'aytirgan edi. O'rmonda yo'qolib qolgan va bo'rilar tomonidan ehtiyotkorlik bilan o'stirilgan bola – Mauglining sarguzashtlari ko'pchilikka ma'lum. Seton-Tompson bosh qahramon sifatida o'zi ta'kidlagani kabi *“Old Lobo, or the king, as the Mexicans called him, was the gigantic leader of a remarkable pack of gray wolves, that had ravaged the Currumpaw Valley for a number of years”*⁵ Yangi Meksika shimolidagi ulkan chorva yaylovi – Kurramponing *“arsloni bo'risi”*⁶ qari ammo qudratli, johil ham ayyor biroq sadoqat bobida tengsiz Loboni tanladi. Hikoyada uchraydigan fikr-mulohazalarni hayotiy detallar va misollar keltirish asosida dalillashni taqazo etuvchi tamsil badiiy vositasidan foydalanilgan. Mazkur tamsillar tabiat, atrof-muhit tasvirlarini keltirish asosida yaratilgan. Shu o'rinda bu poetik usuldan dunyo yozuvchilari ayrim o'rinlarda

⁴ Betty Keller “Black Wolf: the life of Ernest Seton-Thompson” Vancouver/Toronto: Douglas nashriyoti.. 1984: 210-b.

⁵ Seton, Ernest Thompson. Wild animals I have known. Grosset & Dunlap, 1926.

⁶ Ernest Seton-Tompson “Yovvoyi yo'rg'a” (“Jonivorlar haqida hikoyalar” ruschadan Tog'ay Murod tarjimasini). – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. 1989. 123-b.

foydalangan bo'lsalar ham u ko'proq lirik asarlarga xos ekanligini alohida ta'kidlash joiz. Muallif qari Lobo galasi doxil bo'lgan makon qiyomat-qoyim bo'lib podachilarni zir qaqshatishi haqida ta'riflar ekan, podachilar bu galani "ertalab mollari kamayib qol"ganligidan tanib olishlarini nazarda tutadi. "Arsloni bo'ri"ning ov qilishi haqida so'z borganda esa: *"The terrified rank broke at his charge, and he sprang in among them. Then the cattle scattered like the pieces of a bursting bomb. Away went the chosen victim, but ere she had gone twenty five yards Lobo was upon her"*⁷ tarjimon Tog'ay Murod so'zi bilan aytganda *"Mollar qo'rqib ketib, o'zlarini chetga oldi, Lobo bundan foydalanib, to'da o'rtasiga yorib kirdi. Mollar bomba parchalari misol tevarakka otildi"*, – deya mollar to'dasi "bomba parchalari" misolini keltirish orqali tavsiflanadi⁸.

Asarda bahaybat bo'rilar galasining boshdan kechirgan sarguzashtlari podachilar hamda mahalliy aholi orasida og'izdan og'izga ko'chib kelayotgan hikoyalarga aylanib ketgani bu to'daning iziga tushgan ovchilarni diqqatini jalb etibgina qolmay, ularda Loboni mahv etish ishtiyoqini yanada kuchaytiradi. Shuningdek, mazkur hikoyalar ham asarning syujetini qiziqarli bo'lishiga, ham badiiy voqeliklar bir-birini to'ldirib borishiga xizmat qilgani bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Loboning terisi uchun qo'yilgan mukofot ilinjida kelgan Texaslik Terreney degan mohir ovchi va uning oti, bo'ri ovida egasiga hamroh bo'ladigan qaroqchi Bingo laqabli it, Blanka bilan sariq bo'rining bir kechada ikki yuz elliktacha qo'yni bo'g'izlab, go'shtlaridan tatib ham ko'rmaganligi haqidagi hayotiy detallarga asoslangan hikoyalar ana shunday xususiyatlari bilan diqqatga sazovor.

"Lobo" hikoyasida muallif bo'rilarining yovvoyi hayotini ta'riflabgina qolmay, har bir jonivorni obraz darajasiga ko'taradi, ulardagi o'ziga xos fazilatlarga alohida urg'u beradi. Bosh qahramon Loboga bir o'rinda johil hamda ayyor deya tavsif keltirsa, yana bir o'rinda uni podachilar so'ygan mollardan hazar qilishi haqidagi hikoya bilan dalillash vositasida o'z to'dasini zaharlanib qolishlaridan ehtiyot bo'ladigan sadoqatli to'daboshi

⁷ Seton, Ernest Thompson. *Wild animals I have known*. Grosset & Dunlap, 1926.

⁸ Ernest Seton-Tompson "Yovvoyi yo'rg'a" ("Jonivorlar haqida hikoyalar" ruschadan Tog'ay Murod tarjimasini). – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. 1989. 125-b.

sifatida ta'riflaydi. Yana bir bo'ri esa *“One of those was a beautiful white wolf, that the Mexicans called Blanca ; this was supposed to be a female, possibly Lobo's mate”* ya'ni *“... o'ta go'zal, oppoq tanli bo'lib, meksikaliklar buni Loboning jufti haloli deya”*⁹ o'ylashlari haqida so'z yuritir ekan, uni jismiga monand “Blanka” deb ataydi. Shu o'rinda Seton-Tompson qahramonlar nomiga ham ramziy ma'no yuklagani ko'zga tashlanadi, negaki, “Lobo” so'zi italyan tilidan tarjima qilinganda miyaning tafakkur yuritish uchun xizmat qiluvchi bo'lagini anglatsa, “Blanc” fransuz tilida oq rangni anglatadi. Zero, Loboning qahramon sifatida chuqur mulohazakorligi, uni aldab bo'lmasligi, boshqaruvchilik qobiliyati bilan kitobxon xotirasida muhrlansa, Blanka esa ham tashqi ko'rinishidagi oqlik, ham Loboning hayotida pokiza va sof tuyg'ularni olib kirgani bilan diqqatni jalb etadi.

Shuni hisobga olish kerakki, Amerika milliy madaniyati uchun hayvonlarga sig'inish o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, u o'z rivojlanishining barcha bosqichlarida o'zini namoyon qilgan va san'atning turli sohalarida aks etgan. Amerikaliklarning hayvonlarga bo'lgan muhabbati allaqachon taniqli tushunchaga aylangan, albatta, bu bir qator faktlarga asoslanadi. Aynan ingliz adabiyotida hayvonlar birinchi marta parvarish va himoya obyektiga aylanadi: 1824-yilda hayvonlarni himoya qilish jamiyati paydo bo'lgan. (Bolalarni himoya qilish bo'yicha shunga o'xshash jamiyat faqat XIX asrning 80-yillarida paydo bo'lgan). Hayvonlar ingliz san'atining ajralmas qismiga aylandi: Jorj Stubbsning otlari, Charlz Barberning itlari, Edgar Xantning uy hayvonlari bunga misol bo'la oladi¹⁰.

Inglizlarda 1890-yillardan boshlab hayvonlar haqidagi adabiy ertak mashhur bo'la boshlagan. Texnogen sivilizatsiyaning tez tarqalishining oqibatlaridan biri shundaki, zamonaviy dunyoda yovvoyi tabiatning tegmagan burchaklari tobora kamayib bormoqda. Vaziyatdan xavotirlangan yozuvchilar, olimlarga ergashib, tabiatni muhofaza qilish va

⁹ Ernest Seton-Tompson “Yovvoyi yo'rg'a” (“Jonivorlar haqida hikoyalar” ruschadan Tog'ay Murod tarjimasini). – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. 1989. 123-b.

¹⁰ Qurbonova Nodira Roziqovna, and Eshonqulova Nasiba Husniddin qizi. “‘LOBO’ HIKOYASIDAGI OBRAZLARGA XOS XUSUSIYATLAR HAMDA TABIAT TASVIRLARI UYG'UNLIGI”. PEDAGOGS Jurnal, vol. 10, no. 4, June 2022, pp. 188-91.

asrash zarurligi haqidagi mavzuni tobora ko'proq ko'tara boshladilar va buni turli adabiy shakllarda namoyon etdilar. O'quvchilarning adabiyotning ushbu turiga bo'lgan qiziqishining o'sishining bilvosita sabablaridan biri, hayvonlar haqidagi yozuvchilarining ko'plab asarlari Ingliz chegaralaridan tashqarida sodir bo'lishidir. Bu nafaqat kitobxonlarda dunyoning turli burchaklarining ekzotik tabiatiga qiziqish uyg'otadi, balki sayyoramizning yovvoyi tabiatini asrab-avaylash butun insoniyatning asosiy vazifasi ekanligini anglatadi.

Umuman olganda, adabiyotda hayvonlar haqidagi tanqidiy asarlarni bir necha katta guruhlariga bo'lish mumkin. Birinchisi, hayvonlar va odamlar o'rtasidagi munosabatlarga sotsiologik yondashuvni taklif qiluvchi asarlar (tadqiqotchilar inson va hayvonlar jamiyatlari o'rtasidagi munosabatlarning murakkab majmui haqida gapiradi), adabiy misollar esa faqat ushbu munosabatlarning tasviri sifatida ishlatiladi. Bunday asarlarga misol tariqasida M.Dimelloning "Hayvonlar va jamiyat" asarini keltirish mumkin. M.Dimello so'nggi yillarda adabiyotda hayvonlar obrazlarining amal qilish muammosi bilan shug'ullanuvchi yetakchi olimlardan biridir. U adabiy asarda hayvon nuqtai nazaridan avtobiografik hikoya qilishning o'ziga xos xususiyatlariga ham to'xtalib o'tadi. Shuni ta'kidlash kerakki, bolalar adabiyoti klassiklari orasida ertaklardagi hayvonlar, odatda, ikkinchi darajali personaj bo'lib qolgan, holbuki, matnda dominant odam, ko'pincha bola edi. Butun ertak olami, xoh u fantaziya, xoh tush, xoh parallel voqeelik sifatida talqin qilinsin, har doim shunday antropomorfik markaz atrofida joylashgan. Bola bir vaqtning o'zida ertak matnining qahramoni va uning bevosita manzili sifatida harakat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Betty Keller "Black Wolf: the life of Ernest Seton-Thompson" Vancouver/Toronto: Douglas nashriyoti.. 1984.

2. Ernest Seton-Tompson “Wild animals I have known” – New York City: Tufts CL nashriyoti. 1913.
3. Ernest Seton-Tompson “Yovvoyi yo’rg’a” (“Jonivorlar haqida hikoyalar” ruschadan Tog’ay Murod tarjimai). – Toshkent:G’afur G’ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti. 1989.
4. Katta ensiklopedik lug’at. Ed. A.M. Proxorov. - M.: Sovet Entsiklopediyasi, 1993.
5. Qurbonova Nodira Roziqovna, and Eshonqulova Nasiba Husniddin qizi. “‘LOBO’ HIKOYASIDAGI OBRAZLARGA XOS XUSUSIYATLAR HAMDA TABIAT TASVIRLARI UYG’UNLIGI”. PEDAGOGS Jurnal, vol. 10, no. 4, June 2022.
6. Seton, Ernest Thompson. Wild animals I have known. Grosset & Dunlap, 1926.